

a l'estil del castellà, amb les noves aportacions que apareixen a partir del 1530, representades en Juan de Valdés i en Boscà, i que tenen l'origen a Itàlia.

El darrer capítol enumera les conclusions a què s'ha pogut arribar, especialment la manca d'influències de l'humanisme en el xv; s'acaba l'obra amb la negació que puguem incloure les traduccions d'aquell segle «en la categoria de obras prerrenacentistas o prehumanistas, o lo que es peor, como humanistas».

Dues mancances trobem en l'estudi de Russell, la primera referida a la presentació del treball, en concret a la seva falta d'índex i de titulació dels capítols. El segon problema que comporta l'estudi, i que el mateix Russell no s'està de mencionar, és la visió forçosament parcial del problema, mentre no s'analitzin les versions comparades amb els originals, i es vegi com solucionen els traductors en la pràctica les dificultats que la traducció comporta, destacant el de les mancances lèxiques del vulgar i el dels criteris de traducció: *ad sensum* o *ad litteram*. Tot i això, el llibre és perfectament útil i vàlid com a anàlisi de les observacions dels traductors, especialment castellans, del segle xv i principis del xvi a la Península Ibèrica.

SANTI PUIG I PLA

[174] SOBERANAS I LLEÓ, Amadeu-J., *Epistolari de Joan Salvat-Papasseit*.

El resultat de cinc anys de recerca i recopilació de cartes de Joan Salvat-Papasseit ha clos, amb el número 100, la col·lecció «Antologia Catalana». La tanca Amadeu-J. Soberanas, successor en el càrrec de conservador de manuscrits de la Biblioteca de Catalunya de Pere Bohigas, que fou qui, amb l'edició del *Llibre de les bèsties* de Ramon Llull, obrí la col·lecció l'any 1965. Del segle XIII al XX: sembla per tant, ja a primera vista, assolida la intenció dels directors d'«Antologia Catalana» de «constituir una vasta síntesi textual i crítica de la cultura catalana».

L'epistolari que ara ens ocupa aplega 159 cartes, 28 de les quals són adreçades a Salvat per divuit persones diferents, mentre que les 131 que resten són escrites pel poeta i enviades a vint-i-tres destinataris. El recull, ordenat per ordre cronològic, agrupa cartes que van des del 23 de novembre del 1916 fins al 21 de juny del 1924, per bé que el gruix del llibre el formen les cartes dels anys 1918 a 1923. Algunes d'aquestes cartes (vint-i-tres, com a mínim) ja havien estat publicades, unes amb variants, d'altres de forma fragmentària, amb anterioritat, a diferents revistes i publicacions diverses. En aquests casos, l'editor de l'epistolari ho fa constar explícitament en l'apartat que dedica a cada carta per a apuntar la seva procedència i els comentaris pertinents que ell considera oportuns de fer sobre la història i descripció externes d'aquesta.

Acompanya l'edició de cada carta un profús aparat de notes on consten: les esmenes ortogràfiques de l'editor; quatre pinzellades, molt útils, sobre la biografia del destinatari i dels personatges que van sortint al llarg de les cartes, amb especial èmfasi, quan s'escau, sobre la seva relació amb Salvat-Papasseit; la localització dels articles i poemes que, indirectament o directa, són esmentats en l'epistolari; i la contextualització, en un parell de ratlles, dels fets històrics i artístics que l'autor de la carta apunta de passada.

El pròleg, que per interessant voldríem més llarg, es proposa de ser «la presentació d'un epistolari» i, per tant, hi són més abundoses les referències a la forma i l'edició, a la pulcritud i cura de les quals ens té tan acostumats el professor Sobreres, que no pas al contingut de les cartes i a la seva sistematització i estudi.

L'epistolari d'un escriptor —altrament tractaríem un epistolari literari— hauria de donar informació sobre aquest en tres direccions —deixem de banda el context històric-social car no té gaire importància en el cas que ara ens ocupa: en primer lloc, sobre la persona del poeta, és a dir, les dades biogràfiques i les dades sobre el seu tarannà i caràcter; en segon lloc, les notícies concretes relacionades amb la seva obra: datació i procés de composició dels seus escrits, etc.; i, per acabar, sobre les seves idees i pensaments sobre religió, política, filosofia, literatura, etc.

Es evident que una de les aportacions més importants de l'*Epistolari de Joan Salvat-Papasseit* és l'ajuda que representa per a la concreció de les dates biogràfiques del nostre poeta, i no tan sols això, sinó també pel que fa a les impressions que dels fets de la seva vida escriu el mateix Salvat. És corprenedor, per exemple, el fragment d'aquella carta a Josep Maria López-Picó (núm. 125) sobre la seva pròpia vida: «tot el secret d'aquest meu optimisme, amic, ve, i no res més, de que jo he sofert molt. A mida que he pogut lliurar-me de fatigs he estimat la vida i les coses del viure com un enamorat de primera volada. I així em teniu avui a un Sanatori, però amb un contentament de les coses que em volten que no en sé parió en el meu recort». O, a la mateixa carta: «quan el pulmó em plora l'ànima s'aconhorta de veure el sol que surt... encara un altre dia!». En totes aquestes impressions que recull l'*Epistolari* trobem sempre una mostra de la psicologia del nostre personatge, un caràcter que va de la més abrandada espontaneïtat a la més subtil lucidesa que provoca el distanciament dels fets.

Pel que fa a la informació sobre l'obra i l'activitat literària de Salvat que proporciona l'*Epistolari*, podem dividir-la en tres apartats: (1) la que gira al voltant dels seus llibres i que recolliria també les seves manifestacions sobre llibres d'altri, (2) la que fa referència a les seves col·laboracions a revistes i diaris, on encabírem també les seves opinions sobre les revistes on ell va intervenir com a principal propulsor, i (3) la que dóna notícies sobre poemes manuscrits conservats a les cartes o sobre les instruccions que dóna Salvat per a publicar-los.

(1) Si llegim amb deteniment l'epistolari, sobretot a partir de les cartes del 1922, ens adonem que queda dibuixada, d'una manera impressionista, la conscienciació per part del poeta d'una evolució de la seva poesia —prou òbvia als textos— que aniria de *Les conspiracions* (veg. cartes 75 i 83) a *La gesta* i *La rosa* (núms. 102, 119, 123, 125, 126, 135, 136 i 143). «M'interessa seguir el ritme que va marcant la teva sensibilitat —diu l'Apelles Llargués a Salvat en carta del 19 de juliol del 1922 (núm. 127)— ara sobretot que tens consciència viva del canvi». «Porto acabats dos llibres —havia escrit, tres dies abans (carta núm. 126), Salvat a Junoy— en els quals tinc posada la més gran confiança». Un mes abans (carta núm. 119) ja havia dit sobre *La gesta dels estels* que «és el millor que he fet». S'hi endevina, per tant, un distanciament de l'obra anterior. Però Salvat no opina tan sols sobre els seus llibres sinó que també, en alguna ocasió, es fa ressò a les seves cartes de la publicació d'escrits d'altres poetes (veg. les cartes núms. 95, 96, 120), tant per a elogiar-los

com per a fer-hi constar el seu dissentiment, ja sigui formal (núm. 43) com de contingut (núm. 125).

(2) També és interessant de remarcar el fet que a través d'aquest epistolari tenim constància de les relacions que sostenia el poeta amb alguns diaris i revistes de l'època. D'alguns ja en tenim notícia (*El Día*, *La Revista*, *La Columna de Foc*, etc.); d'altres en tenim informació nova: gràcies a l'*Epistolari* sabem, per exemple, que Salvat col·laborà a *La Sardana*, on cal destacar la publicació (al núm. 112, p. 57; 20 juliol 1923) de la primera versió poètica de la «Cançó futura», fins ara desconeguda (sobre les diferents versions d'aquest poema vegeu Joaquim Molas, «Sobre la "Cançó futura" de Joan Salvat-Papasseit», *Els Marges*, 10, maig 1977, pàgines 105-107). Cal subratllar aquí, i agrair, la utilíssima tasca que ha portat a terme el professor Soberanas pel que fa a la localització de poemes en aquestes revistes, amb troballes tan importants com «Sense el ressò del dring», publicat a la revista *Ultra* de Madrid, núm. 22, p. 3, o «Autobiografia», en castellà, publicat a *Grecia* de Madrid, núm. XLVIII, p. 6 (sobre la intervenció de Salvat en aquestes revistes, veg. Jaume VallcorbaPlana, «4 poemes desconeguts de J. Salvat-Papasseit», *Quaderns Crema*, 4, febrer 1981, pp. 57-61). Com a reflex de l'evolució ideològica que esbossarem més endavant, no ens sabem estar de reproduir aquí una opinió, interessant en aquest sentit, de Salvat-Papasseit sobre les seves revistes (veg. carta número 42, per exemple): «si publico alguna fulla o revista nova [mig any més tard sortiria el primer número de *Proa*] no tindrà res que veure amb *l'Enemic del Poble*. No vui dir que no sigui valent, no; vui dir que tindrà un to més elevat i de més adhesió al jo interior. És que res ja no em crida a juntar-me amb les lluites miserables dels homes, però cal dir veritats, i a això anirem. Sobretot, la consciència ben lliure de pecat!».

(3) Pel que fa, encara, a la datació dels poemes, cal dir que en alguns casos s'han conservat amb les cartes els manuscrits d'alguns poemes amb la data de la seva escriptura, com ara «Pregó» (10-XII-1921), «Visió del Guadarrama» (Nadal 1921) o «Ampla és Castella» (27-XII-1921), els dos primers amb variants, que l'editor de l'*Epistolari* reproduceix (p. 107). D'altres vegades Soberanas ens dona a conèixer la data quan aquesta consta al peu del poema publicat a alguna revista: és el cas de la «Cançó» que comença «Amarrat està a la cala...» que fou publicat a *La Sardana* (núm. 57, p. 166, 23-VI-1922) amb data de 5 de gener del mateix any. En altres casos no se'ns ha conservat el manuscrit però Salvat en fa alguna referència, sobre la seva publicació, per exemple, que cal destacar. En aquest sentit trobem explícita la importància que donava ell a la disposició dels versos i a la puntuació (carta núm. 47) i a la tipografia de les lletres (núm. 46), importància que vindria donada tant per la seva professió de llibreter i editor com per la seva preocupació estètica.

Soberanas, en una entrevista publicada al diari *Avui* (24-IV-1984) arran, precisament, de l'edició de l'*Epistolari*, valorava una afirmació que ja havia fet al pròleg: «L'epistolari (...) reflecteix, no cal dir-ho, l'evolució ideològica del poeta a través del curt però fructífer camí que va recórrer». De fet, però, on es fa més palesa aquesta evolució és a l'etapa 1916-1918 en què es produeix el canvi d'orientació, de la qual, però, només es conserven vint-i-una cartes. Efectivament, si a la primera

carta les preocupacions salvatianes estan directament relacionades amb les seves inquietuds polítiques, ja a la carta número 16 s'observa un primer distanciament: «ara no sóc demòcrata (la Democràcia no es renta la cara); ara sóc, (...) més aviat partidari d'aquesta *Aristarquia* com orientació única. El meu modest tomo *Humo de fábrica* [que feia poc que acabava de sortir] no el prengueu pas com res definitiu. Jo aniré més enllà de l'Esperit, lluny de les baixes lluites socials i polítiques d'avui. Seré a les altes lluites que abarquen tots els temps». Aquest distanciament es va accentuant progressivament (núms. 22, 42) fins que arriba al pol gairebé oposat a les seves inquietuds primitives (núm. 156): «estimo millor una cosa ben feta, per bé que sigui inútil, que una cosa mal feta plena d'humanitat: enemic declarat dels vagons de tercera». D'altres vegades aquest distanciament es mostra a través de l'humor (núm. 106): «No el preocupi, en canvi, dels minyons que m'esmenta. Entrant a *La Revista* ja se sap. Els passa el mateix que a certs revolucionaris que van a Palau: troben al rei simpàtic. I tant difícil que era, segons deien». Pel mig hi ha hagut, segons es desprèn de l'*Epistolari*, la lectura, per exemple, de Nietzsche (núm. 16), que el farà escriure (núm. 79): «Vós sabeu la divisa que m'ampara: PROA, una proa al cel de l'*home superior*, i una proa entre tots per a una germanadat no sospitada pels que no ho seran mai» (el subratllat és meu).

Si tenim en compte la resta de l'obra en prosa de Salvat, sobretot les *Glosas de un socialista* (1916) i *Humo de fábrica* (1918), aquesta evolució queda molt més clara: l'*Epistolari* és, per tant, un utilíssim complement en aquest sentit. L'evolució, però, s'ha d'entendre en dues direccions: d'una banda, com ja hem vist, vers el conservadorisme, però també vers un nacionalisme català d'allò més radical: sobretot a partir de la seva estada al sanatori de la Fuenfría, a Ceredilla, l'*in crescendo* del seu odi pels castellans i per Castella (núms. 79, 81, 89) arribarà fins als extrems del radicalisme (núm. 156): «Mentre no els odiem no els podrem vèncer mai! Cal, doncs, propulsar l'odi contra Espanya o deixar d'existir».

En resum, doncs, l'edició de l'*Epistolari de Joan Salvat-Papasseit* representa una aportació prou important sobretot pel que fa a la biografia del poeta, però també a alguns aspectes concrets de la seva ideologia i de la seva obra. Cal que apuntem aquí, sobre aquesta darrera qüestió, que el professor Soberanas ha trobat noves cartes de Salvat. Es tracta de les que va escriure des de París, Sant Just Desvern i Les Escaldes, a l'escultor Enric Casanovas entre els anys 1920 i 1922: tres postals i quatre cartes, l'edició de les quals està preparant el mateix erudit per a la revista *Els Marges* (veg. sobre això *El Món*, núm. 161, p. 39, 24-V-1985).

JOAN R. VENY-MESQUIDA

[181] SUNYER I MOLNÉ, Magí, *Els marginats en la literatura del grup modernista de Reus*.

L'estudi de Magí Sunyer sobre el grup modernista de Reus consta de quatre parts. La primera és una introducció al Modernisme català, en la qual pretén de situar els modernistes reusencs dintre del fenomen general del Modernisme. Així mateix, fa una revisió dels precedents del Modernisme i aprofita l'anàlisi de J.-Ll.